

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ КОЛАБОРАНТА: ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-СЛІДЧОЇ СПРАВИ ГУСТАВА ЯКОБОВСЬКОГО

О. О. Чепурко, І. Д. Шевцов

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Розкрито період життя Густава Густавовича Якововського – етнічного німця, радянського громадянина, який спочатку будував власну кар'єру в сфері освіти, але в роки нацистської окупації України став на шлях колабораціонізму. Основну увагу приділено співпраці Густава Якововського із загарбниками на посаді перекладача СД у Дніпропетровську.

Ключові слова: колабораціонізм, колаборант, Служба безпеки рейхсфюрера СС (СД), архівно-слідча справа, окупація, підпілля, ескадрон смерті (айнзацгрупа).

The article deals period of Gustav Gustavovich Yakobovsky's life – an ethnic German, a Soviet citizen who initially built his career in the field of education, but during the years of the Nazi occupation of Ukraine he took the path of collaboration. The main attention is paid to collaboration of Gustav Yakobovsky with the invaders as a translator of the SD in Dnepropetrovsk. During his work in the SD G.G. Yakobovsky was involved in Nazi war crimes, that is why a study of the collaborator's biography helps to understand the period of occupation in Dnepropetrovsk region in 1941–1943 and the history of the local Resistance movement.

In particular, the archival materials of the case compiled as a result of the investigation of Yakobovsky in 1948 provide the following information. Gustav Yakobovsky was born on 19.05.1912 in the village of Karlovka in Katerinoslav province in a family of ethnic Germans – descendants of colonists. After leaving Shevchenko Nikopol Labour School in 1928, he graduated from Nikolaipolsky technical school (1933) and the biological faculty of Dnepropetrovsk State University (1938). After receiving a university diploma, he worked as an assistant in the Department of Biochemistry and at the same time he was the Deputy Dean of the Faculty of Biology. Being a university student he married to a former classmate in the technical school O.A. Herzenok. They raised daughter Adele. The unremarkable life of the Soviet intellectual changed in 1941 with the outbreak of the German-Soviet military conflict. At the beginning of German occupation of Dnepropetrovsk he got a job in a death squadron (Einsatzgruppe) as a translator with SD investigator Erich Bing, where he worked from October 9, 1941 to March 1942. Later, from the beginning of 1942 he worked as a personal translator of SD head in Dnepropetrovsk (Hauptsturmführer Plata, and after a change of leadership from January 1942, Sturmbanführer Mulde). From March to September 1942, he worked in department III of the SD, and from September (?) 1942 to August 1943 in department IV of the SD in Dnipropetrovsk.

During the period of service he translated interrogations of arrested Soviet citizens, worked with agents, processed information for the SD, went to arrests, and took part in destroying local underground organizations. In June 1943, participating in the rout of a clandestine group (Sinelnikovskaya operation), he was seriously

wounded and afterwards was taken to Germany for treatment, where he remained until the Nazi regime surrendered. During his service in the Third Reich, he was awarded Iron Cross 2nd class for military contributions and the Wound Badge 3rd class. To study the future fate of the collaborator is a promising direction of the scientific research. His work for the Wehrmacht in Germany, attempts to legalize after the war and ways to avoid punishment for collaboration, the circumstances of his arrest in the Soviet zone of Germany, the investigation and the court in the Ukrainian SSR – all these are the subjects of research in the following scientific publications.

Keywords: collaborationism, collaborator, the Security Service of the Reichsführer-SS (SD), archival investigation case, death squad (einsatzgruppen).

Термін «ко-
лабораціонізм» у
фаховій літературі
тракується як вій-
ськова, економічна
чи політична
співпраця з окупан-
тами, яка шкодить
співгромадянам або
власній державі.
Явище це, нерід-
кісне в роки Дру-
гої світової війни,

давно стало предметом вивчення істориків, чії праці присвячено як військовим злочинам, нацистській окупаційній політиці, історії військових формувань, так і повсякденному життю в окупації, способам виживання людей в екстремальних умовах війни, що змушені були пристосовуватися до нових реалій життя. Звичайно, автори не перші, хто досліджує явище колабораціонізму. Так, з вітчизняних дослідників різних аспектів колабораціонізму варто згадати І. Ветрова, М. Головка, Д. Дзьобака, М. Ковалья, В. Короля, В. Кучера, О.Потильчака, В. Стецкевича, В. Шайкан та багато інших. Приділяли увагу цій проблемі й закордонні вчені: О. Будніцький, Й. Гоффман, С. Дроб'язко, І. Єрмолов, Г. Зеленіна, О. Литвин, Ч. Мадайчик, А. Мартинов, Л. Млечін, О. Романько, М. Семиряга та ін. Водночас, хоча служба Густава Якововського в СД м. Дніпропетровська і не була предметом спеціального дослідження, в 1962 р. І. Голосовським було видано літературний твір про дніпропетровських підпільників «Когда пылал широкий Днепр», де саме Г. Якововський предстає одним з негативних героїв повісті. Тож

мета цієї статті – відновити за документами слідства біографію Густава Густавовича Якововського, з'ясувати причини його співпраці з нацистським режимом, зокрема подробиці служби в СД Дніпропетровська.

В Україні вільний доступ дослідників до матеріалів архівів радянських спецслужб, зокрема до архівно-слідчих справ засуджених після війни співників окупантів, дають можливість на конкретних життєвих прикладах вивчити історію співпраці радянських громадян із представниками нацистського режиму. Що спонукало людей співпрацювати з ворогом? Невже причиною є виключно ненависть до радянського режиму? Якою мірою фінансова мотивація і можливість кар'єрного росту спонукали до співробітництва з окупантами? Чи всі різновиди співпраці з противником варто розцінювати як зраду і військовий злочин? Чи можна вважати колабораціонізм, в окремих випадках, практикою виживання – людина прагнула жити і врятувати свою родину? Безсумнівно, біографії колаборантів дають можливість краще зрозуміти саме явище колабораціонізму.

Г. Якововський (іноді в документах зазначається прізвище Якубовський) Густав Густавович народився 19 травня 1912 р. в селі Карлівка (Karlowka), Чортомлицької волості Катеринославської губернії (тепер Нікопольський район Дніпропетровської області), в родині нащадків німецьких колоністів. Село це – все, що залишилося від німецької колонії, про яку збереглося небагато інформації. У 1868 р. поселення було засноване як лютеранське село на відстані в 100 км. на південний захід від Катеринослава. Станом на 1919 р. в Карлівці проживало 33 особи [2, с. 205].

Родина, в якій народився та виріс Г. Якововський, складалася з шести осіб – батьки та четверо дітей – у Густава було двоє старших братів та молодша сестра. Мати – Якововська Луїза Готлібівна (у дівочтві Краузе), народилася в 1881 р., була домогосподаркою. Батько – Якововський Густав Готлібович, народився в 1879 р. Довгий час працював ковалем у селі Карлівка, але у 1919 р. із родиною переїхав спочатку у село Нейгохштедт (слов'янською Олександрополь), а згодом в Іванівку Катеринославської губернії, де отримав земельний наділ і будинок [1, арк. 131]. Зі своєї земельної ділянки родина Якововських годувалася, ведучи власне сільське господарство до 1928 р. Водночас, батьки працювали в місцевій артіль. У 1928 р. Якововські з початком колективізації в селі, в числі перших, увійшли до місцевого колгоспу.

Коли діти підросли та залишили рідну домівку для створення

власної родини або з метою продовження навчання, батьки не захотіли самі залишатися в селі. У 1932 р. за протекцією свого сина Густава переїхали до Миколайпільля, де голова родини працював у 1932–1933 рр. на посаді завгоспу Миколайпільського технікуму. У 1933 р. батько з матір'ю знову переїхали. На цей раз – до колгоспу села Милорадівка, Божедарівського району, де головою був свояк (брат дружини), Йоганн Шрам. Вони мешкали там до 1943 р., евакуювавшись до Німеччини.

Окрім Густава в родині підростали два старших брати та молодша сестра. Старшою дитиною в родині був Генріх Густавович, 1906 року народження. Він же й помер перший у 1931 р. від паратифу у віці 25 років. Другий брат, Йоганн (Іван) Густавович, народився у 1907 р. У 1931 р. одружився, працював водієм вантажівки на Нікопольському маслозаводі. У 1938 р. був арештований співробітниками НКВС та, як вважали в родині, засланий у невідомому напрямку. Про його долю родичі дізналися лише після війни, довгий час вважаючи його живим. Насправді ж, він був засуджений та розстріляний в лютому 1938 р. за «прояв терористичних тенденцій проти комуністів і радянського активу, виявлення особистої готовності до здійснення терористичних актів, а також контрреволюційну фашистську агітацію» [3, арк. 24–25]. Тільки у добу «відлиги» його справу було переглянуто й рішенням судової колегії з карних справ Верховного суду УРСР від 22. 08. 1964 р. за відсутності складу злочину кримінальне провадження було припинено, а І. Г. Якововського помертно реабілітовано.

Молодшою дитиною в родині була сестра Густава – Клара Густавівна, яка народилася в 1914 році. У 1934 р. вона вступила до Миколайпільського технікуму, де й познайомилася з майбутнім чоловіком – Миколою Матвійовичем Штро.

Але повернемося до історії самого Густава Якововського. У 1924 р. батько відправив Густава до Нікополя, де він навчався з 3 по 7 класи у І-й Нікопольській Трудовій школі ім. Т. Шевченка, успішно закінчивши її у 1928 р. У період з 1928 р. по жовтень 1929 р. працював рахівником колгоспу «Інтернаціонал» в селі Іванівка, а з вересня 1929 р. по травень 1933 рік навчався в Миколайпільському технікумі Запорізького району. У зв'язку з успішним закінченням технікуму отримав направлення на продовження навчання до Дніпропетровського державного університету, де вчився на біологічному факультеті з жовтня 1933 р. по червень 1938 р. Ще будучи студентом університету, в 1934 р. Густав одружився на Олек-

сандрі Андріївні Герценок, українці, жительці села Миколайпільля, з якою познайомився в технікумі, де вони вчилися. У 1936 р. у подружжя народилася донька Адель.

У 1931–1940 рр. Густав Якобовський перебував у складі ВЛКСМ (вибув автоматично по досягненню 28 років), але в партію не вступив. Після закінчення ДДУ у 1938 р. Густав отримав диплом I-го ступеня і залишився працювати асистентом у вищому навчальному закладі на кафедрі біохімії до 1941 г. Одночасно, за сумісництвом, два роки займав посаду заступника (в деяких документах називався помічником) декана біологічного факультету.

В армії не служив, але після навчання на військовій кафедрі університету отримав звання молодшого лейтенанта запасу. Під час мобілізації Г. Якобовський не був призваний до лав Червоної Армії, оскільки його залишили при університеті. У перші дні війни з Німеччиною, наприкінці червня 1941 р., знаходився на екскурсії в Москві зі студентами III курсу біологічного факультету Дніпропетровського державного університету. Повернувшись в місто, як військовозобов'язаний молодший лейтенант запасу, Г. Якобовський з'явився до військового комісаріату Жовтневого району міста на предмет призову. Як офіцер запасу був залучений до військової підготовки робочих дружин. У той же час університет знаходився в стані евакуації й ректор ДДУ Леонід Іванович Сафронов запропонував Г. Якобовському, на добровільних засадах, евакуюватися вглиб СРСР з майном університету. Однак Густав, під приводом того, що поїде згідно евакуаційного листа, залишився, так само, як залишалися багато професорів і доцентів. Ще однією з причин відмови від евакуації, яку вказав Г. Якобовський пізніше слідчим на допиті, було небажання залишати своїх батьків і дружину [1, арк. 132 зв.]. Варто відзначити, що слідчим він зізнався й у тому, що «вже тоді вирішив залишитися свідомо» [4, арк. 11], допускаючи у майбутньому співпрацю з німцями, що в подальшому і відбулося.

Після нападу 22 червня 1941 р. Німеччини на СРСР підрозділи вермахту швидко просувалися територією України й вже у серпні 1941 р. розпочали захоплення території Дніпропетровської області. 19 серпня відбувся перший артилерійський обстріл міста, а 25 серпня Дніпропетровськ залишили радянські війська. Бойові дії поступово переміщуються на лівий берег р. Дніпро, де німецькі підрозділи прагнули відвоювати плацдарм та укріпитися для свого подальшого наступу. Проте місто ще зазнавало артилерійських обстрілів та авіаційних ударів.

Згодом, у далекому повоєнному 1948 р. на допиті, описуючи радянському слідчому історію свого перебування в місті в окупаційний період, Г. Якововський розпочинає розповідь зі згадки про свою першу зустріч з окупантами: «о 10 годині 25 серпня 1941 р. з вікна власної квартири по вулиці Карла Лібкнехта, 3 побачив перших німецьких солдат, які по тротуарах від дерева до дерева повільно пробіралися до центра міста. Усі високі, незвичного, здається чорного кольору обмундирування із закованими рукавами. Проспектом Карла Маркса їхав з нагірної частини міста танк, стріляючи періодично вздовж проспекту» [1, арк. 133 зв.]. Так як захоплення німцями Дніпропетровська супроводжувалося сильним обстрілом і бомбардуванням, що змушувало дружину Олександру і доньку Адель перебувати практично безперервно у бомбосховищі, Густав Якововський 28 серпня 1941 р. вивіз родину до батьків у село Милорадівку. У батьківській хаті спочатку обладнав кімнатку і вирішив перезимувати. Але у батьків оселилася й сестра Клара зі своїми двома дітьми, з якою почалися сімейні конфлікти. Як пояснював Густав слідчим, суперечки виникали через нервозність сестри, що переживала за чоловіка, який евакуював на схід комбайни колгоспу і не повертався. За наполяганням дружини Якововського Олександри, родина поїхала до м. Дніпропетровська 6 жовтня 1941 р., коли фронт перемістився подалі на схід [1, арк. 134].

Повернувшись у власну квартиру, і пробувши в ній три дні, Якововський оцінив обставини та атмосферу в місті й свої подальші перспективи. Зрештою він зважився працювати на німців. В університеті роботи не було. У дворі будинку прифронтовий квартирмейстер пропонував стати перекладачем у штабі їх частини, але Густав не захотів залишати місто та родину. Тому 9 жовтня 1941 р. пішов у форкоманду СД (фронтowa команда або айнзацгрупа нацистської служби безпеки, яка з часом здобуде славу воєнізованих ескадронів смерті). Іменувалися форкоманди ще «групами розгортання» або «цільовими групами», а з 1942 р. у м. Дніпропетровську мала назву «нахкомандо» тобто тилова команда СД [1, арк. 136]. Завданням подібного підрозділу було виявляти, арештовувати та знищувати «расово неповноцінних» осіб, а також людей налаштованих проти нацистського режиму.

Фронтowa команда, у складі приблизно двадцяти осіб, розміщувалася тоді в будівлі Дніпропетровського автогенно-зварювального технікуму за адресою вул. Короленка, 20а навпроти будівлі, в якій до окупації німцями міста розміщувалося Управління НКВС

Дніпропетровської області. Саме там Г. Якововський і розпочав свою кар'єру колаборанта. Після війни, коли Густав буде заарештований і засуджений, саме в будівлі Обласного Управління НКВС (згодом КДБ, а з 1992 р. СБУ) буде зберігатиметься його слідча справа на підставі якої і написана ця стаття. У цьому є певний символізм. У будівлі технікуму Густав розпочав свою співпрацю з окупантами в 1941 р., а в будинку навпроти, де у 1948 р. велося слідство, отримав оцінку своїм діям.

9 жовтня 1941 р. Г. Якововський звернувся до чергового форкоманди щодо наявності посади перекладача в їх структурі, в надії отримати роботу. Їх розмову почув унтершарфюрер СД Бухманн, який проходив повз. Він же і взяв Густава в підлегли після невеликого випробування – упродовж дня той працював перекладачем, допомагаючи Бухманну спілкуватися зі співробітниками української поліції та міської адміністрації. Вдало впоравшись із завданням, Г. Якововський був представлений начальнику форкоманди СД штандартенфюреру СС (прізвища його Густав на слідстві не згадав). Цей начальник недовго, зі слів Якововського, всього кілька днів ще, знаходився в Дніпропетровській команді ескадрону смерті.

Будучи на прийомі у штандартенфюрера СС, Г. Якововський підкреслив, що він «як німець залишився тут навмисно, щоб працювати разом зі своїми співвітчизниками». Також, розповідаючи свою біографію, Густав повідомив, що його рідний брат Йоганн Якововський у 1938 р. був заарештований органами НКВС і про його долю йому нічого не відомо, хіба що крім того, що він був висланий [4, арк. 14]. Після співбесіди Густава зарахували до штату, поставили на всі види постачання з визначенням окладу 500 марок на місяць.

Протоколи допиту Г. Якововського містять короткі відомості про підрозділ, до якого він працевлаштувався. На початок роботи Густава (жовтень 1941р.) СД було представлено в місті фронтовою командою приблизно з двадцяти осіб, а в період евакуації Г. Якововського з міста (осінь 1943 р.) вона вже мала філіали у Слов'янську та Кривому Розі та п'ять відділів у м. Дніпропетровську: I та II відділи – адміністративно-господарські; III відділ – інформаційний; IV відділ – політичний та кримінально-пошуковий; V відділ – трудовий табір при СД. За період 1941–1943 рр. СД м. Дніпропетровська очолювало троє осіб: у жовтні 1941 р. – штандартенфюрер СС, прізвище якого Якововський не згадав, у жовтні – грудні 1941 р. – гауптштурмфюрер СС Плат, а з 1 січня 1942 р. до евакуації з міста восени 1943 р. – штурмбанфюрер СС Мульде [1, арк. 137–138, 140–141].

Кар'єра Г. Якововського в СД на посаді перекладача тривала з 9 жовтня 1941 р. по березень 1942 р. Працював він разом зі слідчим, колишнім гестаповцем, гауптшарфюрером СС Еріхом Бінгом, який займався політичними справами: розшукував партизан, підпільників, євреїв і членів комуністичної партії, які лишилися на окупованій території, а також, виявляв агентуру, яка була закинута радянськими розвідувальними органами [4, арк. 14–15].

Ось як згадував Г. Якововський про особливості роботи зі слідчим Еріхом Бінгом: «Він працював швидко, без хвилювання і особливих погроз, і за попередньо складеним переліком питань. Усе сам записував відразу на машинці. При спілкуванні з підслідними уточнювалися дані по справі свідчень в українській поліції, особливо: партійна приналежність, з якого року, рядовий чи член або функціонер, чи служив в Червоній Армії, який чин, членом яких громадських організацій є, які функції виконував, партизан чи ні. Висновки робилися слідчими без присутності перекладачів і давалися на підпис шефу» [1, арк. 134].

Г. Якововський перекладав слідчі справи та допити слідчого Е. Бінга. За твердженням Густава, вони разом довели до кінця близько 500 слідчих справ, переважно не групових, а індивідуальних. Інтенсивність роботи була по 3–4 оформлені справи на добу. У інших слідчих команди СД Дніпропетровська, за даними Г. Якововського, в цей період часу, так само не було групових слідчих справ. Протоколи допиту дають інформацію про суть роботи, якою займалися співробітники СД подібно Е. Бінга та Г. Якововського. Зокрема, за доносом арешти здійснювали як працівники місцевої поліції, які підпорядковувалися СД, так і власне співробітники СД [4, арк. 14–15]. Наведемо фрагменти з протоколу допиту Г. Якововського, де він згадує приклади слідчих дій по відношенню до євреїв, партійних працівників та інших категорій арештантів.

Із показів Г. Якововського відомо, що слідство над місцевими євреями було коротким: «... встановлювалася тільки національна приналежність, на підставі чого слідчий робив висновок щодо екзекуції, яке затверджував начальник СД, і на другий же день заарештованих вивозили за місто в танковий рів і там розстрілювали. У цей період часу євреї оформлялися таким чином тому, що їх вилучували поодиноці, які сховалися і не потрапили під масовий розстріл, проведений в Дніпропетровську 6 жовтня 1941 року, коли було розстріляно 10 000 чоловік в один день. На єврейських дітей ніяких справ не оформляли, їх розстрілювали разом із дорослими» [4, арк. 15–16; 1, арк. 135].

Працюючи з членами комуністичної партії, слідчі СД діяли за наступним алгоритмом: «На членів ВКП(б), що залишилися на окупованій території в процесі слідства, встановлювалася його партійна приналежність, час вступу в партію, рядовий чи займав керівну посаду в парторганізації або інших громадських організаціях. Влаштували допит про цілі перебування на території, зайнятій німцями. На підставі цих даних слідчим робився висновок – розстріляти або звільнити. Багато чого залежало не тільки від встановленої активної діяльності того чи іншого члена партії, а й від настрою слідчого. Так, спочатку деякі рядові комуністи звільнялися з-під варти, але надалі цього не було, так як керувалися установкою «краще менше залишитися, аніж більше». Зазначена установка стосувалася не тільки комуністів, а й усього населення окупованих німецькою армією східних областей. Тому особи, які викликали найменші підозри, розстрілювалися» [4, арк. 16–17]. Щодо жителів, підозрюваних в участі у партизанському русі зазначалося: «Підозрюваними в приналежності до партизан вважалися всі особи, які не мали певних занять, прописки і нещодавно прибули в дану місцевість. На всіх перерахованих вище осіб справи оформлювалися дуже швидко (в день закінчували по кілька справ) і за висновком слідчого, затвердженого начальником СД, заарештованих розстрілювали за містом» [4, арк. 17].

За час роботи Г. Якововського зі слідчим Е. Бінгом, тобто з жовтня 1941 р. по березень 1942 р. найбільш пам'ятними персональними справами, які Густав згадав, спілкуючись з радянськими слідчими, були:

– слідча справа на начальника 1-го відділення міліції Дніпропетровська. На слідстві заарештований визнав, що був начальником відділення міліції і вказав місця, де були закопані документи відділення міліції, що були знайдені й вилучені СД. Від нього вимагали свідчень про те, що його залишили на окупованій території з метою організації підпільної роботи, але цього він не визнав. По закінченню слідства арештант був розстріляний [4, арк. 19];

– слідча справа на лейтенанта Радянської армії, етнічного єврея (прізвище Г. Якововський не згадав), який підірвав залізничний та пішохідний міст через р. Дніпро в Дніпропетровську після відступу частин Радянської армії. Під час вибуху він отримав тяжкі поранення і, перебуваючи в лікарні Червоного Хреста, в маренні розповів, що підірвав міст. Німцям про це донесла старша медична сестра лікарні, прізвище якої Г. Якововський не назвав, обмежив-

шись її описом (старший працівник лікарні Червоного хреста, вік 48–50 років, блондинка, волосся з сивиною, середнього зросту, злегка опуклі блакитні очі, нижня щелепа злегка висунута вперед, говорить крізь зуби) [8, арк. 177]. Після її повідомлення Г. Якововський з Бінгом допитували в лікарні лейтенанта, який зізнався у підриві мосту та після цього був розстріляний. На розстріл був узятий прямо з лікарні, оскільки не міг пересуватися [4, арк. 20].

На запитання слідчого чи були побиття і знущання над заарештованими, Густав відповідав ствердно. Зокрема він підтвердив, що «в команді СД м. Дніпропетровську побиття і знущання над ув'язненими були, особливо вирізнявся унтершарфюрер СС Бухманн». Густав наполягав на тому, що не брав участі в побитті, надавши зокрема такий аргумент: «коли Бінг вважав за потрібне, то він викликав одного есесівця, колишнього м'ясника, який із ним проживав в одній кімнаті, і той бив». Також Густав наполягав на тому, що не був причетним до розстрілів, стверджуючи, що перекладачів на розстріли не брали. «До березня 1942 року розстріли, як правило, проводили есесівці, прикомандировані до СД, і слідчі по черзі, а з березня 1942 року розстрілом займалася спеціально створена для цього команда з 5–6 есесівців під командою Бухманна або Беренройдера. Так само виділялися і слідчі. Розстрілом, як правило, керував офіцер» [4, арк. 22].

Слід відзначити, що Г. Якововський не завжди був щирим в своїх показах, уникаючи, по можливості, обвинувачень у військових злочинах. Так, показовим є протокол допиту від 5 серпня 1948 р., в якому зафіксована спроба радянського слідчого зловити Густава на брехні. Слідчий запитав: «На одному з початкових допитів ви зазначили, що на службу в СД ви вступили в перших числах жовтня 1941 року. Розкажіть, яку участь ви взяли в масовому розстрілі радянських громадян із числа осіб єврейської національності?» [5, арк. 245]. На що Якововський відповів: «У масовому розстрілі радянських громадян із числа осіб єврейської національності в м. Дніпропетровську в жовтні 1941 року я участі не брав. Мені невідомо також, яку участь в цьому розстрілі брали інші співробітники СД, так як я поступив на службу в СД вже після цього розстрілу. Я бачив з квартири свого будинку, як гнали євреїв по вулиці Карла Лібкнехта за місто» [5, арк. 245].

Проте слідчий не погодився з підслідним та заявив: «Ви говорите неправду, що прибули на службу в СД після масового розстрілу радянських громадян. На попередніх допитах ви свідчи-

ли, що влаштувалися на службу в СД 8-го або 9-го жовтня 1941 р. Масовий же розстріл, як встановлено слідством, відбувався 13 і 14 жовтня 1941 р., отже вже до цього часу ви перебували на службі в СД. Тому ще раз пропонуємо розповісти, яку участь ви особисто взяли в цьому розстрілі, а також інші співробітники СД?» [5, арк. 245 зв.]. Проте Густав неохитно стояв на своїй позиції неучасті, намагаючись скорегувати дані про початок своєї служби на німців: «Я стверджую, що в масовому розстрілі радянських громадян у жовтні 1941 р. я не брав участі і мені невідомо, яку участь у ньому брали інші співробітники СД. Я хоча і був прийнятий на службу в СД на посаду перекладача 8-го або 9-го жовтня, але фактично приступив до роботи вже після масового розстрілу, і яку участь у ньому брало СД мені невідомо. У силу якихось причин я не приступив відразу ж після оформлення мене на службу в СД я зараз не пам'ятаю» [5, арк. 245 зв.].

Розбирати далі цей епізод періоду окупації слідчий не став, із незрозумілих нам причин переключившись на обговорення обставин розгрому радянського підпілля працівниками СД під час Синельниковської операції. Не виключаємо, що сталося це не тільки через відсутність доказів причетності Г. Якововського до масового розстрілу євреїв але й тому, що Густав більш охоче розповідав про розгром підпілля нацистами та про свою участь у тих подіях. Але чи зізнавався він в одному злочині, щоб приховати від слідства причетність в іншому? Це невідомо, оскільки матеріали архівно-слідчої справи про це нічого не говорять.

У протоколах допитів Г. Якововського міститься й загальна інформація про специфіку роботи перекладача. Робочий день, як правило, починався з 8 00 – 9 00 ранку й тривав до 17 00 вечора. Вночі німці не працювали. Органи СД проводили арешти на підставі отриманих матеріалів у процесі слідства, тобто за показами арештованих, отримані з агентурних донесень, або письмових та усних заяв посадових осіб, або просто мешканців міста, або анонімних заяв. Окрім того, по розкритим підпільним антифашистським організаціям українською поліцією, арешти проводили завжди працівники СД [8, арк. 176 зв.]. Звільнення арештантів проводилося через перекладача, причому затриманому читалася коротка нотація [1, арк. 134 зв. – 135]. Також, звільняючим з-під варті заарештованим слідчі СД ставили завдання: «зустрівши осіб, які проводять будь-яку роботу проти окупаційної влади і їх політики, повідомляти про них в СД» [8, арк. 175 зв.].

У структурі місцевої СД Г. Якововський був не єдиним перекладачем. У той час перекладачами працювали два брати фольксдойч – Йозеф та Алоїз Бланки, літній фольксдойч – Баумайстер, яких Якововський до цього не знав. На початку 1942 р. з'явився ще один перекладач фольксдойч на прізвище Унгер, а згодом молодий студент Дніпропетровського металургійного технікуму на прізвище Клейн.

Г. Якововський зізнавався радянським слідчим, що з перших днів служби став заглиблюватися в суть роботи і проявляти активність у виконанні покладених обов'язків. Практично це виразилося в тому, що беручи участь зі слідчими в допитах заарештованих, Густав опановував суть справи і намагався правильно перекласти поставлені перед заарештованими запитання, отримати правильні відповіді. Освоївшись, став не тільки формально перекладати питання слідчого і отримані відповіді заарештованих, але й брати участь у допиті заарештованих, допомагаючи слідчому отримати свідчення від арештантів, повного викриття їх у діяльності проти німців і виявлення співучасників. Незабаром після вступу на службу як кращий знавець німецької та російської мов, став перекладачем керівника СД м. Дніпропетровська, а з початку 1942 р. крім слідства був допущений до агентурної роботи [8, арк. 178].

З початку 1942 р. Г. Якововського окрім слідства залучали до агентурної роботи в якості перекладача. Пізніше він брав участь у вербовці агентів СД, яких він назвав під час допиту: інспектор держуправи – Любов Бабочкіна, керівник житлово-меблевого відділу держуправи – Ветров, директор геолого-історичного музею та завідувач відділу народної освіти держуправи – Павло Козар, директор Дніпропетровського театру – Голобородько, голова міської управи Дніпропетровська – Соколовський, голова комітету «Взаємодопомоги» (аналог радянської профспілки.– О. Ч.) – Сергій Смирний [8, арк. 178–183].

Одночасно, перебуваючи на службі в СД, Г. Якововський значився викладачем ДДУ, проте в окупаційну добу жодного дня не працював в університеті [6, арк. 247]. Варто відзначити, що Дніпропетровський державний університет був евакуйований, проте наказом Дніпропетровської обласної управи від 22 вересня 1941 р. було створено Державний український університет у м. Дніпропетровськ, до складу якого увійшли викладачі, які залишилися в окупації, було передано залишене майно евакуйованих закладів – Дніпропетровського державного університету, Медичного інститу-

ту, Сільськогосподарського інституту, Фармацевтичного інституту та Інституту іноземних мов [11, с. 178–179]. Г. Якововський згодом визнав, що маючи особисті зв'язки з викладацьким складом ДДУ, працівниками інших вищих закладів міста та в цілому місцевою інтелігенцією підтримував із деякими з них інформаційний зв'язок, отримуючи матеріали для СД [6, арк. 247–247зв.].

Густав проявив себе на роботі. З дозволу начальника СД Дніпропетровська гауптштурмфюрера СС Плата Густав носив німецьку форму без знаків розрізнення, а в лютому 1942 р. отримав військове звання унтершарфюрер СС, в якому залишався до капітуляції Німеччини. Носив також особисту зброю – пістолет «Вальтер» [1, арк. 144].

Служба в СД покращила й умови проживання. Якововський до війни мешкав в університетській квартирі за адресою вул. Карла Лібкнехта, будинок 3, але згодом переїхав на нову квартиру (вул. Шевченка, 31), де мешкав до 1942 р. Коли у 1942 р. вийшло розпорядження окупаційної влади, що усі фольксдойч повинні переселитися в нагірну частину міста, Густав Якововський отримав квартиру з трьох кімнат та кухні в будинку № 20 на проспекті Карла Маркса. Увесь свій вільний час Г. Якововський приділяв родині: ходили в кіно й театр, гуляли на вулиці, купалися, каталися на човні по Дніпру. Періодично влітку, на час відпустки їздили родиною, як і перед війною, до батьків в Мілорадівку або в Миколайполь. Густав згадував також, що щоденно у вільний час слухав радіо Берліну, Лондону, Москви. А також регулярно читав газети – як німецькі, так і місцеві українські. Знайомився вдома з нелегальною літературою українських націоналістів – Бандери та Мельника [1, арк. 148 зв.–149].

Г. Якововський розповідав, не виключно виправдовуючи себе, що до нього додому приходило багато людей із колишніх співробітників університету та студентів. «Багато приходило людей за порадою у випадках, коли арештовували їх знайомих або родичів. Не знаю, чи може і знаю, як зараз розцінювати моє ставлення до цих людей, але у всякому разі моє особисте переконання таке, що йшли люди від мене не скривдженими. Багато втручався я в збереження не евакуйованих на схід наукових цінностей і книг при раптовому занятті інститутського будинку німецькими частинами або лазаретами, вимовляючи переговорами і домовленостями час на те, щоб прибрати цінне. Так було в Гірничому інституті, в Університеті» [1, арк. 149–149 зв.].

Г. Якововський зізнався, що одночасно з веденням слідства

нерідко був присутній у ролі перекладача на прийомах у начальника СД гауптштурмфюрера СС Плата посадових осіб української поліції, міського управління, служителів релігійних культів, а також на допитах, які проводив сам Плат [4, арк. 18]. Крім цього, Г. Якововський разом зі слідчим Бінгом виїжджав на арешти осіб, виявлених у процесі слідства і за повідомленнями, що надходили до СД.

Приблизно з грудня 1941 р. Густава менше залучали до перекладу слідчих справ або участі у допитах. Натомість, він все більше перекладав для шефа – гауптштурмфюрера СС Плата. Зі слів Г. Якововського, розуміючи, до чого може призвести так звана «визвольна» політика німців на Україні, багато спілкуючись з інтелігенцією міста, селянами навколишніх сіл, спостерігаючи за учасниками підпільних організацій, заарештованих ідейних комуністів та їх аргументами під час допитів, а також знаючи переваги комуністичного світогляду в питаннях виробництва і національного питання на відміну від гітлерівської расової теорії, Густав вирішив докладно написати про помилки німецької політики в Україні й настрої населення. Через велику прямотинність, а можливо і через різкість, це повідомлення було сприйнято скептично, зі значним перебільшенням. Але це стало причиною переведення Якововського до інформаційного відділу, тобто III відділу [1, арк. 135–135 зв.], в якому Г. Якововський продовжив працювати під керівництвом гауптштурмфюрера СС Ондерка перекладачем та інформатором [4, арк. 24].

Після реорганізації відділу СД в березні 1942 р., III відділення залишалося в такому ж складі до грудня 1942 г. Під час призначення відділ складався з двох осіб: начальника гауптштурмфюрера СС Ондерка і самого Якововського. До функцій III відділення входило:

- інформування керівні органи про настрої населення та економічний стан місцевості, яка обслуговувалася відділом СД;
- збирання даних про діяльність українських націоналістичних організацій, спостереження за пропагандою місцевих українських владних органів, встановлених німцями, та діяльністю духовенства.

Власної агентури, як стверджував Якововський, відділ не мав. Спостереження і контроль за пропагандою і духовенством проводився шляхом безпосередньої особистої перевірки проведених заходів і бесід зі служителями релігійних культів [4, арк. 26]. Матеріали інформаційного характеру відділ отримував з української поліції, де так само був створений III відділ (інформаційний), що мав свою агентуру і представляв на вимогу III відділу СД вже відпрацьовані матеріали. Також джерелами отримання інформації були Міська

Управа та українська організація «Взаємодопомога» [4, арк. 25–26].

Якобовський у III відділенні за дорученням керівництва розшукував потрібну інформацію в поліції, міській управі, «Взаємодопомозі», а також збирав сам, спілкуючись із місцевим населенням. Усі ці матеріали перекладав німецькою мовою, складаючи за їх змістом інформаційні повідомлення. Поряд із цим перекладав усі розмови свого начальника з відвідувачами. Крім роботи в III відділенні долучався до допитів заарештованих із найбільш серйозних справ, які проходили в IV відділенні (про них нижче) [4, арк. 28–29].

Разом з Ондерком в III відділенні Якобовський працював до вересня 1942 р., поки начальник не був відкликаний до Києва і замість нього прибув на посаду начальника III відділення гауптштурмфюрер СС Брюкнер – мешканець м. Лейпцига, інженер за фахом. Енергійна (і розумна) людина, впевнений працівник СС, як згадував Г. Якобовський [4, арк. 29].

Під час допитів Якобовський розповів про слідчі справи, до ведення яких він, як перекладач та співробітник СД, був причетний у 1942–1943 рр. Так, у лютому 1942 р. були заарештовані радянські парашутисти Остапенко, Зінаїда Волкова і Ніна (прізвище не згадав), яких допитували, з'ясовуючи шифр радіопередач, який мали парашутисти для зв'язку з їх радіостанціями [4, арк. 38; 7, арк. 204–205]. Якобовський згадав про експеримент, який застосували вперше як раз на цих ув'язнених. Полковник лікар Грацер зі штабу повітряних сил Півдня (Luftgaustab z.b.V.) запропонував керівнику СД Мульде у квітні 1942 р. провести допит арештантів новим методом із застосуванням наркотичних речовин. Метод полягав у тому, що заарештованим вводилася певна доза наркотику, в результаті чого, як Густав пояснював, «вимикалася коркова частина головного мозку тобто свідомо частина центральної нервової системи, залишалася в дії підсвідомо частина і завдяки цьому пацієнт, перебуваючи в напівсонному стані, відповідав на запитання, не маючи нібито можливості щось приховати зі своїх дій в минулому». У результаті експеримент був проведений над заарештованими радянськими парашутистками Зінаїдою Волковою та Ніною [9]. З часом, усі троє – Остапенко, Волкова та Ніна дали свідчення й використовувалися в якості камерних агентів, тобто їх підсаджували до інших заарештованих для того, щоб виявити, що той чи інший арештант приховав на допитах від СД [8, арк. 176].

Співробітники СД виявляли осіб, які були налаштовані проти німців та бажали брати участь у підпільній боротьбі з метою не

дати можливості цим особам організуватися самостійно і зв'язатися з керівними центрами руху Опору. У 1943 р. законспірований агент поліції, який мав доступ до міської лікарні, де перебували на лікуванні поранені військовослужбовці Червоної армії, що залишилися при відступі своїх частин завербував серед них добровольців у партизанський загін, що нібито існував у Чорному лісі, видаючи при цьому себе за представника зазначеного «партизанського загону». Було завербовано кілька червоноармійців, майора, двох медичних сестер і кількох робітників, у цілому десять осіб. Коли спровоковані поліцейським агентом люди сіли в авто і виїхали за місто, їх заарештували та доставили в СД. З цієї групи двоє людей були звільнені, а майор Зархідзе, колишній начальник штабу однієї з кавалерійських частин, в минулому працівник тресту лісозаготівель в Тбілісі, був завербований в СД і працював в якості агента з розшуку військовослужбовців радянської армії, які переховувалися від нацистів. Решта сім чоловік були розстріляні, незважаючи на явну провокативність справи [4, арк. 52–54].

Г. Якововський як перекладач брав участь у допитах не тільки цих потенційних учасників руху Опору, але й дійсних членів підпільної комуністичної організації, лідером якої був Сташков Микола Іванович – організатор комуністичного підпілля, посмертно нагороджений званням Героя Радянського Союзу, а вулиці Дніпропетровська та Кривого Рогу згодом були названі на його честь.

Розповімо ж детальніше про останню операцію, до якої був причетний Г. Якововський як працівник СД м. Дніпропетровська. У 1943 р. співробітники СД розробляли план ліквідації підпільної організації міста, якою, за агентурними даними, керував лейтенант Червоної армії під псевдонімом «Льонька». Ця організація вела партизанську боротьбу проти німецьких окупантів, якій вже приписували кілька вбивств німецьких солдатів і офіцерів. За даними агентури організація підпорядковувалася штабу генерал-майора Павлова, який, не вийшовши з оточення, переховувався в районі Синельникове і займався організацією партизанської боротьби. Начальник СД Мульде вирішив провести арешт усіх учасників організації в ніч з 29 на 30 червня 1943 р. На цю операцію Якововський виїхав для арешту самого «Льоньки» разом з одним зі слідчих СД, начальником поліції Корнієнко і агентом поліції. Заарештувати вдалося двадцять осіб разом з «Льонькою», який на допиті назвався Заславським Михайлом 26 років, етнічним євреєм, лейтенантом-сапером Червоної армії. Допит проводили начальник СД Мульде, начальник

4-го відділення СД Кунце, начальник поліції Корнієнко. Перекладачем під час допиту був Якововський. Заарештований визнав, що він за вказівкою штабу генерал-майора Павлова, який розміщувався в Синельниковому, створив підпільну організацію в Дніпропетровську.

30 червня 1943 р. група, очолювана керівником СД Мульде, виїхала в Синельникове на двох легкових і одній вантажній автомобілях. В одному авто їхали Корнієнко разом із Заславським («Льонька») і декількома агентами поліції, на іншому – Мульде, Якововський та троє слідчих. На вантажній машині переміщалася група з 15 осіб шуцманів. Коли приїхали в Синельникове, Корнієнко разом із Заславським пішли розшукувати штаб Павлова за наявним у останнього паролем. За ними на відстані видимості попарно слідували агенти поліції. Якововський йшов разом із Мульде за другою парою агентів. У цей час почався сильний дощ, внаслідок чого порушився будь-який зв'язок між учасниками операції. Г. Якововський згадував, що, сховавшись з Мульде від дощу за однією будівлею, помітили жінку, яка швидко перейшла вулицю і попрямувала до будинку, в якому вікна були зачинені віконницями. Це здалося їм підозрілим, і вони вирішили піти за цією жінкою. При спробі оглянути будинок були обстріляні з пістолетів, при чому Г. Якововського було поранено в кістку ноги нижче коліна [1, арк. 147 зв.–148 зв.].

Спочатку пораненого відправили до санітарної частини, а на наступний день перевезли до німецького шпиталю Дніпропетровська, який розташовувався в будівлі Металургійного інституту. Вже перебуваючи в госпіталі, від відвідувачів Густав дізнався, що в Синельниковому 30 червня 1943 р. були затримані дві особи з працівників нелегального штабу Павлова і одна людина вбита під час перестрілки. Сам генерал-майор Павлов зник. Згодом, ще одну особу заарештували в Дніпропетровську. Результати слідства цієї підпільної організації, а також доля її учасників Г. Якововському була невідома [4, арк. 55–59].

У серпні 1943 р. за участь у Синельниковській операції Густав отримав нагороду Залізний хрест 2 класу за заслуги у війні та нагрудний знак «За поранення» 3-го ступеню [4, арк. 119–120; 10, арк. 130]. До роботи в СД м. Дніпропетровська Г. Якововський не повернувся. Так як кістка не зросталася, за минулі 7–8 тижнів його було евакуйовано разом із лазаретом без сім'ї до Німеччини [1, арк. 148 зв.].

Як бачимо з матеріалів слідства, Якововський Густав Густавович влаштувався на службу в СД міста Дніпропетровськ у жовтні

1941 р., де й працював по серпень 1943 р., беручи участь в арештах, допитах радянських громадян, пошуку та ліквідації підпільних організацій, створенні агентурної мережі СД. Після поранення був змушений виїхати до Німеччини на лікування, де й перебував до закінчення війни. Проте історія Густава Якововського на цьому не завершується. Перспективним напрямом подальших наукових розвідок є вивчення долі колаборанта: його робота на вермахт у Німеччині, спроби легалізації після війни та засоби уникнення покарання за колабораціонізм, обставини арешту у радянській зоні Німеччини, слідство та суд в УРСР – все це стане предметом дослідження наступних наукових публікацій.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Автобіографія обвинуваченого Якововського Густава Густавовича. 1948 р. Архівний підрозділ УСБУ в Дніпропетровській області. Ф. 5 (Р). Оп. 1. Спр. 14184. Арк. 131–164.
2. Немцы России: населенные пункты и места поселения: энциклопедический словарь / Сост. В. Ф. Дизендорф. Москва: «ЭРН», 2006. 472 с.
3. Обвинувальний висновок. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 6478. Оп. 2. Спр. 6396. Арк. 24–25.
4. Протокол допиту Г. Г. Якововського від 19–22.01. 1948 р. Архівний підрозділ УСБУ в Дніпропетровській області. Ф. 5 (Р). Оп. 1. Спр. 14184. Арк. 9–123.
5. Протокол допиту Г. Г. Якововського від 05.08. 1948 р. Архівний підрозділ УСБУ в Дніпропетровській області. Ф. 5 (Р). Оп. 1. Спр. 14184. Арк. 245–246 зв.
6. Протокол допиту Г. Г. Якововського від 06.08. 1948 р. Архівний підрозділ УСБУ в Дніпропетровській області. Ф. 5 (Р). Оп. 1. Спр. 14184. Арк. 247–252 зв.
7. Протокол допиту Г. Г. Якововського від 24.06. 1948 р. Архівний підрозділ УСБУ в Дніпропетровській області. Ф. 5 (Р). Оп. 1. Спр. 14184. Арк. 202–205.
8. Протокол допиту Г. Г. Якововського від 07.06. 1948 р. Архівний підрозділ УСБУ в Дніпропетровській області. Ф. 5 (Р). Оп. 1. Спр. 14184. Арк. 174–185.
9. Протокол допиту Г. Г. Якововського від 16.06. 1948 р. Архівний підрозділ УСБУ в Дніпропетровській області. Ф. 5 (Р). Оп. 1. Спр. 14184. Арк. 186–191.
10. Протокол допиту Г. Г. Якововського від 10.02. 1948 р. Архівний підрозділ УСБУ в Дніпропетровській області. Ф. 5 (Р). Оп. 1. Спр. 14184. Арк. 126–130.
11. **Чепурко О. О.** Історія створення Державного українського університету у м. Дніпропетровськ. Проблеми політичної історії України. 2014. Вип. 9. С. 178–187.

Надійшла до редкол.: 09.12. 2019

Прорецензовано: 12.12. 2019